

DIÓSI DÁVID

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Római Katolikus Teológiai Kar
Pasztorálteológiai Intézet
Gyulafehérvár, Románia
david.diosi@ubbcluj.ro

Nagycsütörtök mint az árulás emléknapja (is)

Júdás-portré a nagycsütörtöki liturgia „reflektorfényében”

I. Szentmise

Zusammenfassung: Gründonnerstag ist nicht nur der Gedenktag der Einsetzung des Abendmahls (*coena domini*). Zu ihm gehört „der Verrat des Judas und die Verhaftung Jesu wie auch die Verleugnung durch Petrus; die Anklage vor dem Hohen Rat und die Auslieferung an die Heiden, an Pilatus“ (Predigt von Papst Benedikt XVI., Abendmahlsmesse am Gründonnerstag, 5. April 2012, Lateranbasilika). Die folgende Studie befasst sich mit Judas Iskariot, dem Verräter Jesu, in der Liturgie des Gründonnerstags. Sein Porträt wird anhand liturgischer Texte dargestellt. Dazu werden die wichtigsten Textzeugen der Eucharistiefeier dieses Festes in der Liturgiegeschichte (z.B. die Judas-Präfation), sowie die einschlägigen Judas-Responsorien für die Matutin desselben Tages (*Officium tenebrarum*) vom *Breviarium Romanum* näher untersucht und ausgewertet.

Schlüsselbegriffe: Gründonnerstag; Judas Iskariot; Judas-Präfation (Sacramentarium Gelasianum Vetus); Quem in hac nocte inter sacras epulas; Judaskuss, Officium tenebrarum; Judas-Responsorien; Amicus meus; Judas mercator pessimus; Unus ex discipulis; Una hora non potuistis; O Juda qui dereliquisti; Degradation von Klerikern.

Az utolsó vacsora emlékére bemutatott nagycsütörtök esti szentmisét az érzelmi ellentétes pólusok egyidejűsége jellemzi. Ebben a szentmisében egyszerre van jelen az öröm és a bánat, az ünnepélyesség és a gyászos szomorúság. Külsőjében fényes ünnepi jelleggel bír ez a szentmise. A pap fehér színű miseruhában jelenik meg az oltárnál, amely virágokkal gazdagon ékesítve maga is fehér díszbe öltözik. A liturgikus reformig az oltárkeresztet fehér lepel takarta, vagyis azt a fekete vagy viola színű leplet, amellyel feketevasárnap mai napig letakarják a feszületeket, fehérre cserélték. Ez a néhai fehér színű lepel mintha már nem is takarni akart volna, hanem sokkal inkább ünnepi díszbe, a dicsőség ruhájába öltöztetni a kereszten függő Üdvözítőt. A nagycsütörtök esti szentmisén az örömteli hála palástja vonja be a keresztet. Glóriát énekelünk, mi több, intonálására ünnepélyesen felzúg az orgona, sőt megszólalnak a harangok és a templom csengői is. Monumentális öröm zengi be az egész egyházat. Kevés nap van az egyházi évben, amelynek az öröme ily átható. S mégis, örömünk aligha tud felhőtlenül szárnyalni. Gúzsba köti a nap hangsúlyos és meghatározó komolysága. Az introitusban már felsejlik a holnap, a nagypéntek nagy horderejű képe. A nagypéntek valahogy mágnesként magához vonzza ezt a napot is. *Mi pedig dicsekedjünk Urunk, Jézus Krisztus keresztjében* (DU 64f) – énekeljük a bevonulási énekben. Igen, ezen az estén már a Golgota keresztjére tekintünk.¹ Elővételezzük a liturgikus élő megemlékezésben – akárcsak hajdanán az Üdvözítő az utolsó vacsora termében – a kereszt áldozatának tényét. Hiszen a kereszthalálatnak kulcsfontosságú szerepe van a ma estjének megvilágításához. Nagycsütörtök nagypéntek nélkül mit

¹ A reformig a *Christus factus est* (LU 669) graduále úgyszintén nagypéntek gondolatát erősítette. Ma helyette az *Oculi omnium* (GR 343) szerepel, amely a lakomára utal.

sem ér. Talán sokszor hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy nagypéntek „rontja el”, öltözteti gyászba nagycsütörtök estéjét. Nem így van! A nagypéntek közvetíti számunkra nagycsütörtök örömét is. A kereszt „árnyéka” vet fényt nagycsütörtök eseményeire.² Nagycsütörtök estéjén az utolsó vacsorán Jézus áldozatként nyújtja oda magát tanítványainak. Jóllehet teste még nem vonaglik haláltusájában a kereszten, és vérének sem ontja még kinszenvedésében, mégis a kenyér, amelyet tanítványai magukhoz vesznek, halálra szánt testének, a bor pedig, melyből isznak, kiöntött vérének jele.³ Ebben az egyedülálló „szentségi” áldozatban Krisztus életadó keresztye ragyog fel.⁴ A golgotai kereszthalál elővételezett áldozati lakomája ez.⁵

Úgy tűnik, ez a kettősség fogja uralni ezen este egész hangulatát. S akkor egyszerre váltás következik be, hirtelen egy olyan fordulat veszi kezdetét, amely egy bizonyos csúcsponttól fogva fokozatosan, „kíméletlen” elkötelezettséggel látszólag lerombolja örömünk minden alapját. A liturgia átadja magát teljes egészében Krisztus szenvedésének. Az öröm villámgyorsan szertefoszlik. Futótűzként hódítja meg liturgikus életünket a szomorúság, a bánat, majd a gyász, melyet rögvess az elhagyatottság fagyos érzése követ. A Glória felcsengése után megihletődött némaság vesz erőt rajtunk. A templom szent falain belül a csend trónját álljuk körül. Sok helyütt az orgona fújtatóját, villanymotorját egyszerűen megállítják a Glória ünnepélyes kísérete után, s addig játszanak

² Megjegyzendő, hogy a reform előtt ebben a szentmisében a *Dextera Domini* (LU 677) offertórium szerepelt, amely kitekintett húsvétra. Ma egy itáliai ismeretlen szerzőtől (9–10. sz) származó éneket találunk: *Ubi caritas est vera* (GR 168).

³ Vö. NEMESHEGYI P.: *Az eucharisztia* (Teológiai Kiskönyvtár 3/6), Róma 1975, 40.

⁴ Vö. NEMESHEGYI: 41.

⁵ Vö. ELŐD I.: *Katolikus dogmatika*, Budapest ²1983, 488–489.

tovább billentyűzetén, míg a hangszer fülhallomást „kileheli lel-két” és lélegzetelállító módon „meghal”. A fül böjtje az orgonáról a harangokra is átszáll. Ők is elnémulnak. „»Bekötik« őket”.⁶ Maguk a csengők is társulnak hozzájuk. S hogy a kontraszt még nagyobb legyen, helyüket átveszi a kereplő (*crepitacula*). Az érc „harangok s csengettyűk vidám szózat[át] eme faeszközök tompa recsegése”,⁷ „kellemetlen csörgése”⁸ váltja fel. Fülünket egy csapásra két hatás is éri: a hiány vágyakozó dallamát a szomorúság kakofóniája zavarja meg. Ez számára nem a pihenés ideje, hanem a döbbenet órája. Nem elég, hogy megfosztották őt a fennkölt, felemelő és lélekmelengető hangzások világától, még a lak(ha)atlan s egy időben „kilakoltatott” istenközelség ürességének keserű „dallamszerzeményét” kénytelen dobhártyáján megtűrni. A fül ily módon nemcsak az öröm hiányát gyászolja, hanem az ürm, a keserűség és a megpróbáltatás bénító „talpalávalóját” kénytelen hallgatni. S mivel a kereplő nemcsak a szomorúság és a gyász kifejezője, hanem anyaga révén (= fa) a keresztfára is emlékeztet, így – miközben a szem böjtöl (a kereszt most még le van takarva!) – a fül „látni” kezd: a kereplő a keresztet festi meg a fül „retinájára”. Azt is mondhatnánk, hogy a kereplő ebben a szent órában a keresztet helyettesíti, hisz anélkül, hogy látnánk azt, felidézi jelenlétét. Általa a lepellel eltakart kereszt megszólal, hozzánk szól. A kalapácsos kereplő határozott verése révén halljuk a kalapácsütéseket, fülünkkel pedig mintegy „látjuk” a véres szegeket, amelyek a Megváltót a kereszthez rögzítik.

⁶ RADÓ P.: *Az egyházi év*, Pannonhalma 1998, 132.

⁷ LONOVICS J.: *Népszerű egyházi archaeologia vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése, és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint rendes szentbeszédekben, részint hirdetményalakú oktatásban I: Az egyházi évkör*, Pest ³1865, 185.

⁸ SZANISZLÓ J.: *A romai katolika anyaszentegyház ünnepeinek szertartásai*, Szombathely 1847, 60.

Szemünk (és fülünk) elől lassan elfogy minden és eltűnik mindenki, mígnem a meztelen és megcsúfított Üdvözítő marad magára hagyottan a világmindenség közepén, mely egyedüllet majd Jézus *Istenem, Istenem, miért hagytál el engem!* felkiáltásában éri el tetőfokát.

Mindezeknek a szenvedéstörténeti eseményeknek a kézzelfogható fordulatpontját, konkrét „gyújtószikráját” Júdás árulása jelentette. Nagycsütörtök „az Oltáriszentség megalapításának napja, de az Olajfák hegyének sötét éjszakája, Jézus magányának és elhagyatottságának, Júdás árulásának, Jézus elfogásának, Péter tagadásának és Jézus Pilátusnak való átadásának napja is”.⁹ Nagycsütörtök tehát Isten irántunk tanúsított szeretetének legfennköltebb napja, amellyel Jézus a „szeretet apotheózisát állítja bele a világba”,¹⁰ hisz az „Eucharisztia révén a földön lehető legteljesebb módon nyílik meg előttünk Isten »megrendíthetetlen országa«, a mennyei Jeruzsálem”;¹¹ ugyanakkor pedig az emberi alatomosság és gerinctelenség napja is, amely az emberi lélek legmélyebb szakadékját és legsötétebb zugát hozza napvilágra. Így nem is csoda, hogy az árulás motívuma megjelenik a liturgiában is.

⁹ XVI. Benedek pápa nagycsütörtök esti homíliája 2012. április 5-én a Lateráni Szent János-bazilikában (http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/de/homilies/2012/documents/hf_ben-xvi_hom_20120405_coenadomini.html) [magyar nyelvű összefoglalója: <https://www.magyarkurir.hu/hirek/jezus-belep-az-ejszakaba-hogy-legyozze-azt-xvi-benedek-papa-nagycsutoertoek-esti-szentbeszede>].

¹⁰ PROHÁSZKA O.: *Az élet kenye. Naplójegyzetek az Eucharisziáról: Élet kenye*, Székesfehérvár 2005, 268.

¹¹ KERESZTY R. OCIST: *A Bárány menyegzője. Az Eucharisztia teológiája történeti, biblikus és rendszerező megközelítésben*, Budapest 2008, 86.

A következőkben Júdás alakjával szeretnénk behatóbban foglalkozni. Az áruló portréját igyekszünk „megfesteni” a nagycsütörtök esti szentmise különböző szövegeit elemezve, valamint az ugyanaznap i zsolozsma idevágó imatételeire támaszkodva.

A szentmisében manapság a legerőteljesebben az evangélium szövegében hallunk róla, amely a lábmossárról szól (Jn 13,1–15). Az isteni Logosz nemcsak a pusztá lógoç-szal vendégeli meg tanítványait, hanem *szolgai alakot öltve* (Fil 2,7: μορφή δούλου) *fölkelt a vacsora mellől* (Jn 13,4), és megmosta sorra tanítványai lábát.¹² Az evangélium azonban, még mielőtt elmondaná a lábmossá történetét, megjegyzi, hogy ebben a jelenetben nemcsak az isteni szeretet konkrét jelének lehetünk tanúi, hanem maga Isten és Jézus ellenlábasa, a sátán is – Júdást eszközként felhasználva – tevékeny.¹³ *Vacsora közben történt, amikor a sátán már fölébresztette az áruló Júdásnak, Simon fiának a szívében a gondolatot, hogy árulja el* – hallhatjuk. Az árulás gondolata még a szentmise kánonjából is kihallik. Figyeljük csak meg az ezen a napon a római kánonba (I. eucharisztikus ima) beillesztendő két szövegrész közötti különbséget. A *Communicantes* részben a következőket olvassuk: *diem sacratissimum celebrantes, quo Dominus noster Iesus Christus pro nobis est traditus*, míg az őt követő *Hanc igitur* részben: *oblationem [...], quam tibi offerimus ob diem, in qua Dominus noster Iesus Christus tradidit discipulis suis. A traditus est* (= „elárultatott”) és a *tradidit* (= „bízta”) közötti különbség világos. Az első rész, mely így hangzik: *a legszentebb napot ünnepe lén, amelyen a mi Urunk Jézus Krisztus értünk elárultatott* – még ha nem is említi nevét explicit módon –, Júdás árulására

¹² Vö. J. RINGLEBEN: *Das philosophische Evangelium. Theologische Auslegung des Johannesevangeliums im Horizont des Sprachdenkens* (HTh 64), Tübingen 2014, 286.

¹³ Vö. R. SCHNACKENBURG: *Das Johannesevangelium III* (HThK 4/3), Freiburg–Basel–Wien, 1972 (Sonderausgabe 2001), 17.

utal. A liturgikus reform előtt ebben a nagycsütörtöki szentmisében további három helyen is hivatkoztak erre – explicit vagy implicit módon – a liturgikus szövegek. A mise napi könyörgése (*oratio collecta*) ekképpen hangzott:

Deus, a quo et Judas reatus sui poenam, et confessionis suae latro praemium sumpsit, concede nobis tuae propitiationis effectum: ut, sicut in passione sua Jesus Christus, Dominus noster, diversa utrisque intulit stipendia meritorum; ita nobis, ablato vetustatis errore, resurrectionis suae gratiam largiatur: Qui tecum...

Isten, kitől Júdás is megkapta bűnének büntetését és a lator is bűnbánatának jutalmát: engedd éreznünk irgalmad hatását, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus, amint a szenvedése közben mindkettőjüknek megadta az érdemüknek megfelelő különböző díjat, úgy távolítsa el tőlünk a régi ember tévelygéseit és adja meg nekünk föltámadása kegyelmét: Ki veled él...¹⁴

Ebben a könyörgésben nemcsak Júdás, hanem a lator is szerepel. Nem is akárhogy. Habár a két személy két külön napnak a szereplője (Júdás: nagycsütörtök – a lator: nagypéntek), itt most ebben a könyörgésben egymással szembe vannak állítva. Jól érzékeltetik ezt a *bűn* – *bűnbánat* és a *büntetés* – *jutalom* ellentétpárok is. Mindkettőjük magkapták az Úrtól az *érdemüknek megfelelő különböző díjat*. A mai misekönyv napi könyörgése¹⁵

¹⁴ SZUNYOGH X. F. OSB (szerk.): *Magyar–latin misszálé az év minden napjára a Római Misekönyv szerint*, Szent István Társulat, Budapest 1932 (és 1944), 453–454.

¹⁵ *Sacratissimam, Deus, frequentantibus Cenam in qua Unigenitus tuus, morti se traditurus, novum in saecula sacrificium dilectionisque suae convivium Ecclesiae commendavit, da nobis, quaesumus, ut ex tanto mysterio plenitudinem caritatis hauriamus et vitae. Per Dominum...* – Istenünk, annak a szent vacsorának megünneplésére jöttünk össze, amelyen egyszülött Fiad, új és örökre szóló áldozatát és szeretetlakomáját halála előtt az Egyháza bízta. Kérünk, segíts, hogy ebből a nagy misztériumból a szeretet és az élet

inkább az utolsó vacsora motívumát hangsúlyozza.¹⁶ A liturgikus reform előtti liturgia szentleckéje¹⁷ lényegesen hosszabb volt a mainál, és tartalmazta ezt a kijelentést is: *aki méltatlanul eszi a kenyeret vagy issza az Úr kelyhét, az Úr teste és vére ellen vét.* A páli sorokat hallgatva eszünkbe jut a mai evangélium folytatása, Júdás árulása.¹⁸ Jóllehet a nagycsütörtök esti liturgiában nem kerül felolvasásra, mégis ezen az estén önkéntelenül fülünkbe cseng: *Jézusnak mélyen megrendült a lelke, s megerősítette: „Bizony, bizony, mondom nektek: Egyiketek elárul.” A tanítványok közül az egyik [...] megkérdezte: „Uram, ki az?” Jézus így felelt: „Az, akinek a bemártott falatot adom.” Ezzel bemártotta a falatot, fogta és az áruló Júdásnak nyújtotta [...]. A falat után rögvést belészállt a sátán. Mihelyt átvette a falatot, Júdás nyomban element. Éjszaka volt (Jn 13, 21.23.26.27.30).* Éjszaka volt Jeruzsálem utcáin, ahová kiment az áruló, de mivel itt, János evangélistánál az „éjszaka” kifejezés lényegesen több, mint egy kronológiai adat – tehát nem csupán idő-terminus, hanem sajátos szimbolikus töltete is van¹⁹ –, elmondhatjuk: még kietlenebb éjszaka volt Júdás lelkében, aki azzal, hogy rögtön, semmilyen haladékat nem

teljességét méríthessük. *A mi Urunk, Jézus Krisztus, a te Fiad által, aki veled él és uralkodik a Szentlélekkel egységben, Isten mindörökkön örökké.*

¹⁶ Részletes elemzését lásd: P.G. VIOLA: *Il grande mistero di “sacrificium”*. *Studio semasiologico di un tema liturgico I: Teologia liturgica*, Roma 2015, 338–341. (→ Google Books).

¹⁷ A valamikori 1Kor 11,20–32-ből ma csak a 23–26. versek szerepelnek.

¹⁸ Az a kérdés, hogy Júdás megáldozott-e, illetve részesedett-e az eucharishtiából, a történelem folyamán mindig is két táborra osztotta az egyházakat. Részletesebben erről: R. FABRIS: *Evangelia după sfântul Ioan. Traducere și comentariu* (ford. C. Ungureanu; Studii Biblice 36), Iași 2016, 587–590; H.-J. KLAUCK: *Judas – Ein Jünger des Herrn* (QD 111), Freiburg–Basel–Wien 1987, 61–63.

¹⁹ Vö. M. MEINERTZ: *Die „Nacht“ im Johannesevangelium*, in: ThQ 133 (1953), 400–407.

ismerve kiment, elbúcsúzott az isteni világosságtól.²⁰ „A sátán bement Júdásba, Júdás pedig kiment a sötétbe, vagyis bement a sátánba”,²¹ a sötétség uralmának felségterületére távozott.²² Ez az éjszaka erőteljes, átható és szignifikáns, nemcsak azért, mert kronológiailag Jézus utolsó éjszakája a földön, azaz a „hússá lett Ige” utolsó éjszakája *szarx*-formájú „sátrában” (vö. Jn 1,14), hanem azért is, mert az emberi gyöngeség, mélybe zuhanás, hűtlenség, árulás és megtagadás sötétségét is magába zárja. Ezt az éjszakát, amelyen bár feltehetően telihold fénye ragyogta be a tájat,²³ kietlen sötétség fémjelezte. Júdás sötét alakja – akit az evangélisták az apostolok felsorolásánál mindig a legutolsó helyen említene, vagy azzal a megjegyzéssel, hogy „elárulta Jézust” (Mt 10,4 és Mk 3,19: παραδίδωμι [alapjelentése: „átadni”]), vagy egyszerűen „árulónak” titulálva (Lk 6,16: προδοτης), vagyis ő nemcsak a tizenkettő listájának a sereghajtója, hanem egyenesen szégyenfoltja – olyannyira meghatározza ezt az éjszakát, hogy a „sötétség árnyéka” mindent megérint, a júdási tett sötétségének vasfoga még az isteni „képeslap” szélét is megrágja. Magát az utolsó vacsorát is úgy örökíti meg kb. 20 évvel Jézus halála után (valamikor 51–55 között²⁴) Szent Pál a korintusiakhoz írt első levelében, hogy ezt a nevezetes éjszakát nem tudja elhallgatni. Így vezeti be elbeszélését: *Urunk Jézus elárulásának éjszakáján fogta a kenyeret...* (1Kor 11,23). Ez a páli megfogalmazás vezeti be a III. eucharisztikus ima átváltoztatási szavait: *Ő ugyanis*

²⁰ Vö. F. TILLMANN: *Das Johannesevangelium* (HSNT 3), Bonn 41931, 255.

²¹ TAKÁCS GY.: *Szent János evangéliumának magyarázata III*, Budapest 2016, 361.

²² Vö. KLAUCK: 86.

²³ Vö. S. PH. DE VRIES: *Zsidó rítusok és jelképek* (ford. Jólesz L.), Budapest 2015, 131.

²⁴ Vö. W. SCHRAGE: *Der erste Brief an die Korinther I* (EKK 7), Zürich 1999, 36.

azon az éjszakán, amelyen elárultatott, kezébe vette a kenyeret... (mMK 453). Ez az éjszaka elválaszthatatlanul összefonódott a lakomával.²⁵ Talán sokan nem is sejtik, hogy még az Eucharisztia részére rendelt kenyér mai kerek formája (szentostya)²⁶ is Júdásra emlékeztet. *Honorius Augustodunensis* († 1150) bencés szerzetes és későbbi *inclusus* a *Gemma animae* című művében a következőket fejt ki: *A kenyér formája azért pénzéremyszerűen kerek, mert Krisztust, az élet kenyerét, aki pénzbeli fizetséget adott a szőlőben dolgozóknak, pénzért árulták el.*²⁷ Az asszociáció tehát egyértelmű és kézenfekvő: a kerek alakra formázott *miseostya* az Üdvözítő pénzért való elárulását juttatja eszünkbe, s ezen keresztül kétségtelenül Júdás alakját. Felkiáltójelként figyelmeztet bennünket minden egyes szentmisében – kiváltképp úrfelmutatáskor, valamint az *Íme, az Isten Báránya* közben felemelt – immáron megtört – szentostya által – a méltatlan áldozásra.

²⁵ Vö. TILLMANN: 255.

²⁶ Az eucharisztikus kenyérről liturgiátörténeti szempontból lásd: O. SEIFERT (Hrsg.): *Panis Angelorum – Das Brot der Engel. Kulturgeschichte der Hostie*, Ostfildern 2004; J. A. JUNGSMANN, *Missarum sollemnia. Eine genealogische Erklärung der römischen Messe II*, Wien ⁵1962, 40–47.

²⁷ „Panis vero ideo in modum denarii formatur, quia panis vitae Christus pro denariorum numero tradebatur qui verus denarius in vinea laborantibus in praemio dabitur. Ideo imago Domini cum litteris in hoc pane exprimitur, quia et in denario imago et nomen imperatoris scribitur, et per hunc panem imago Dei in nobis reparatur, et nomen nostrum in libro vitae notatur” (*Gemma Animae* I, 35: De forma panis Eucharistiae [PL 172,555]). Amint láthatjuk itt a szerző két különböző kérdésre adja meg a választ. Egyik a kenyér formáját, másik az ostya feliratát érinti. Az ostyán azért látható az Úr képe betűkkel, mert a pénzérmén is a császár képe és neve szerepel: ez a kenyér által bennünk Isten képe helyreállítatik és nevünk az élet könyvébe feljegyeztetik.

Korábban a nagycsütörtöki szentmisében elmaradt a békecsók (*osculum pacis*).²⁸ Ezt Júdás csókjával magyarázták,²⁹ aki „a szeretet jelét áruló csókjával ma megszenteltségtelenítette”.³⁰ A Soproni misszálé, az ún. Golso-kódex³¹ (1363) meglehetősen szókimondó, amikor a következőképpen fogalmaz: *Az átkos köszöntés miatt békecsók nélkül énekeltek az Isten Báránya*.³² Az Esztergomi misszálé³³ és ordinárius³⁴ (1493–1520) értelmében a harmadik *Agnus Dei* után elmarad a *Dona nobis pacem*, s helyette, akárcsak az első kettő esetében, a *Miserere nobis* hangzik fel.

A *Sacramentarium Gelasianum Vetus* (7. sz. közepe) esti miséjének (*missa ad vesperum*) prefációja kizárólag Júdás árulását

²⁸ A tridenti rítus nagycsütörtöki miserendjének részletes ismertetését lásd: G. KIEFFER: *Rubrizistik. Ritus des katholischen Gottesdienstes nach den Regeln der heiligen römischen Kirche*, Paderborn 1935, 286–291.

²⁹ Vö. L. CABROL: *Art. Baiser*, in: *DACL* 2 (1910/1), 117–130, 127.

³⁰ Szunyogh-misszálé: 450.

³¹ A kódexről lásd részletesebben: RADÓ P.: *Sopron város kéziratosa misékönyve: a Golso-kódex*, in: *Magyar Könyvszemle* 64 (1940), 226–235.

³² Kéziratunk idevágó rubrikájában a következőt olvashatjuk: „agnus dei canitur sine osculo pacis propter detastabilem salutationem” (RADÓ P. [ed.]: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae* [Editiones Bibliothecae Széchényianae Musaei Nationalis Hungarici 26], Budapest 1947, 109, fol. 45).

³³ „Agnus Dei ter dicatur cum miserere nobis” (*Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*, Venetiis 1486, 64).

³⁴ „In missa diei cene domini in tercio agnus dei, dona nobis pacem non dicitur, sed finitur sicut prima duo agnus. Neque ipso die pax datur, nec duobus diebus sequentibus propter parasceue” (DANKÓ J. [ed.]: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*, Budapest 1893, 532). „Tunc pontifex ascendit, et dicit Agnus Dei ter, et semper «Miserere nobis», et non «Dona nobis pacem»” (N. ST. FÖLDVÁRY [ed.]: *Ordinarius Strigoniensis* [Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum 17: Monumenta Ritualia Hungarica 2], Budapest 2009, 74).

tematizálja.³⁵ Az alábbiakban a latin szöveg mellett a magyar³⁶ fordítást is közöljük:

VD. Et iustum est.

Per Christum Dominum nostrum.

Valóban méltó és igazságos.

A mi Urunk Krisztus által.

Quem in hac nocte inter sacras epulas increpantem mens sibi conscia traditoris ferre non potuit, sed apostolorum relicto consortio sanguinis pretium a Iudaeis accepit, ut vitam perderet quam distraxit.

Akit, ezen az éjszakán, a szent lakoma idején, midőn úgy beszélt, hogy tudott elárulójáról, nem volt képes elviselni (= Júdás), hanem az apostolok közösségét elhagyva elfogadta a vér díját a zsidóktól, hogy elveszítse életét, amivel meghasonlott.

Coenavit igitur hodie proditor mortem suam, et cruentis manibus panem de manu Salvatoris exiturus accepit, ut saginatum cibo maior poena constringeret, quem nec superna pietas a scelere revocaret.

Ma tehát az áruló saját halálát vette magához a vacsorán, és véres kézzel fogadta el a Megváltó kezéből a kenyeret, midőn távozni készült, hogy azt, akit az égi kegyesség sem térített el gaztettétől, nagyobb büntetés sújtssa, miután az étel táplálta.

Patitur itaque Dominus noster Iesus Christus Filius tuus cum hoste novissimum participare convivium, a quo se noverat continuo traditurum, ut exemplum innocentiae mundo relinquere, et passionem suam pro saeculi redemptione suppleret.

És így tűri el a mi Urunk Jézus Krisztus, a Te Fiad, hogy az ellenséggel, akiről mindvégig tudta, hogy el fogja árulni, részt vegyen az utolsó lakomán, hogy az ártatlanság példáját a világnak hátrahagyja, és szenvedését a világ megváltásáért beteljesítse.

³⁵ Vö. H. A. WILSON: *Sacramentarium Gelasianum*, Oxford 1894, 72–73. (<https://archive.org/details/gelasiansacrame00gelagoog/page/n164/mode/2up>).

³⁶ Ezúton is hálásan köszönöm MADAS EDIT magyar irodalom- és művelődéstörténésznek, medievistának, hogy az itt első ízben közzétett magyar fordítást volt oly szíves átnézni és pontosítani.

Pascit igitur mitis Deus barbarum Iudam, et sustinet in mensam crudelem convivam, donec se suo laqueo perderet, qui de magistri sanguine cogitarat.

O Dominum per omnia patientem!
O Agnum inter suas epulas mitem!
Adhuc cibum eius Iudas in ore ferebat, et ad lanianda membra eius Iudaeos carnifices advocabat.

Sed Filius tuus Dominus noster, tanquam pia hostia, et immolari se tibi pro nobis patienter permisit, et peccatum quod mundus commiserat relaxavit.

Per ipsum te Domine supplices deprecamur, supplici confessione dicentes.

Táplálja tehát a szelíd Isten a barbár Júdást, és asztaltárszá fogadja a kegyetlent, míg saját kötele által el nem veszejtí magát az, aki a Mester vérének kiontásán gondolkozott.

Ó, a mindent elviselő Urat (*acc. excl.: Úr*)!
Ó, a lakoma alatt szelíd Bárányt (*acc. excl.: Bárány*)!
Még minteledelt (*↑ acc. excl.: Jézus eledelét*) vette magához Júdás, és hívta a zsidó pribékeket tagjainak elemésztésére.

De a Te Fiad, a Mi Urunk, mint kegyes áldozat, türelmesen engedte magát feláldozni Neked érettünk, és a bűnt, amelyet a világ elkövetett, feloldozta.

Óáltala, Téged Uram, könyörögve kérünk, és alázatos megvallással mondjuk.

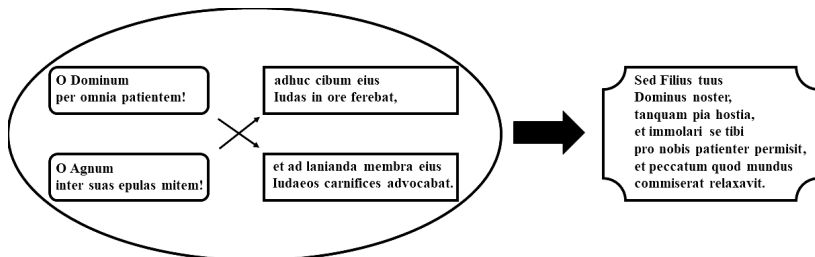
A prefáció fő témája az utolsó vacsora. Ez már az erre vonatkozó gyakori kifejezésekből is kiviláglik (*inter sacras/ suas epulas [2x], cibum [2x], coenavit, panem... accepit, novissimum convivium, mensa*). Az utolsó vacsora témáját szövegünk ennek az estének az „árnyékában” bontja ki. Így érthető, hogy a prefáció két fő szereplője Jézus és Júdás. A többi apostolt csak futólag, mellékesen említi, amikor szövegünk utalást tesz arra, hogy az áruló elhagyta az apostolok közösségét (*apostolorum relicto consortio*).

Prefációnk szövege két részre osztható (1.: *Quem...suppleret*; 2.: *Pascit...dicentes*).³⁷ Míg az első rész a Megváltó ártatlanságát (*innocentia*) állítja szembe az áruló bűnösségével, addig a második a Megváltó türelmét (*patientia*) helyezi ellentétbe Júdás kegyetlen tetteivel. A két rész közötti stílusbeli különbség arra enged következtetni, hogy liturgikus szövegünk két különböző szerző két különálló szövegének kompilációjából születhetett. Az első rész Júdás nevét egyáltalán nem említi (a második kétszer is megteszi). A szerző bizonyára tudatosan kerüli ezt. Nem akarja, hogy bárki is ajkára vegye nevét. A gaztett (*scelus*) végrehajtóját véres kezű (*cruentis manibus*) árulónak (*traditor*), Jézust hűtlenül kiszolgáltató (*proditor*³⁸) és életével meghasonlott (*vitam..., quam distraxit*) ellenségnek (*hostis*) titulálja. Szókimondó, szenvedélytől fűtött kifejezésmód jellemző az első részre. Amint látjuk, szerzőnk nem fukarkodik a kemény kijelentésekkel. Mégis a második rész főleg a *pascit igitur mitis Deus barbarum Iudam*, valamint az *adhuc cibum eius Iudas in ore ferebat, et ad lanianda membra eius Iudaeos carnifices advocabat* két megfogalmazása felülmúlja az eddigieket. A *carnifex* (caro [= „hús”] + facio) főnév, a *barbarus* melléknév és az itt használatos *laniare* (= „széttép”, „szétmarcangol”, „szétharap” [→ *lanius* = „mészáros”, „hentes”]) ige fölöttébb képszerű, plasztikus megjelenítést favorizáló kifejezések, amelyeknek az emocionális hatáskeltő ereje aligha szorul közelebbi kifejtésre. Figyelemre méltó úgyszintén ebben a rész-

³⁷ Vö. M. RULE: *The Queen of Sweden's "Gelasian Sacramentary" IV*, in: JThS 16 (1914), 28–53, 30.

³⁸ A *proditor* a *pro-do* igéből származik, amelynek az idevágó jelentése: „hűtlenül, elárulva valakit valakinek a kezére játszani, kiszolgáltatni” (vö. K. E. GEORGES: *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch. Aus den Quellen zusammengetragen und mit besonderer Bezugnahme auf Synonymik und Antiquitäten unter Berücksichtigung der besten Hilfsmittel ausgearbeitet* I, Hannover ⁸1918 [reprint: Darmstadt 1998], 1955).

ben a két, egymást közvetlenül követő felkiáltó mondat. Mindkettőt az emphatikus *ó* indulatszó indítja, amely nyilvánvalóan az érzelmek nyomatékosítását célozza meg. Az első *a mindent elviselő Urat*, míg a második *a lakoma alatt szelíd Bárányt* állítja lelki szemeink elé.³⁹ A felkiáltómondatához rögzest kapcsolódó két mondat a felkiáltásban felidézett két „képet” fejt ki – fordított sorrendben (!) –, mégpedig Júdás szemszögéből. A *cibum eius* ugyanis visszautal az *inter suas epulasra*, míg a *membra eius* a *Dominum per omnia patientemra*. Érdekes felfigyelnünk továbbá a *cibum eius* és a *membra eius* párhuzamosságára is. Itt tehát ismét – akárcsak korábban – a Jézus és Júdás közötti ellentét domborodik ki. A *Sed Filius* rész – teológiai hangsúlyt adva a Fiú mindent elviselő, türelmes szenvedésének – mindegy feloldja ezt az ellentétet: a Fiú feláldozza magát az Atyának érettünk, hogy a bűnt, amelyet a világ elkövetett, feloldozhassa.

A prefáció vezérfonala tehát világos: szembeállítani Jézus ártatlanságát (*innocentia*) és türelmét (*patientia*) Júdás gáztettével

³⁹ A felkiáltások képi jellege még jobban felerősödik, amennyiben itt *accusativus exclamationis* szerepel, hiszen ebben az esetben a felkiáltó csonka mondatban a magyar *nominativus* esetnek a latin nyelvben *accusativus* felel meg. Ez az *accusativus* egy elhallgatott ige (pl. *videte*) tárgyának tekinthető (vö. NAGY F.– KOVÁTS GY.– PÉTER GY.: *Latin nyelvtan*, Budapest²⁷1991, 112. [75f]).

és bűnösségével. Ezen túlmenően különböző tematikai hangsúlyokra is figyelmesek lehetünk. Hadd említsünk meg néhányat:

1. Szövegünk kétszer is említi, hogy Jézus tudott árulójáról. Mindjárt a prefáció legelején halljuk, hogy Júdas nem volt képes elviselni Jézust, amikor ő a szent lakoma alatt úgy beszélt, hogy tudott elárulójáról (*mens sibi conscia traditoris*⁴⁰). Később pedig ismételten megjegyzi, hogy Jézus azzal az ellenséggel vett részt az utolsó lakomán, akiről mindvégig tudta, hogy el fogja őt árulni (*a quo se noverat continuo traditurum*).

2. Imánk Júdas áldozását négy alkalommal is kiemeli: egyszer úgymondván „semlegesen” (*cibum eius Iudas in ore ferebat*) – habár figyelembe véve a *cibum eius* – *membra eius* párhuzamokat, kiderül, hogy ez korántsem oly elfogulatlan megfogalmazás –, egyszer utalva annak méltatlan voltára (*cruentis manibus panem de manu Salvatoris... accepit*), kétszer pedig kifejezetten nyomatékosítva annak szentségtörő jellegét (*coenavit... mortem suam* [szó szerint: megvacsorázta saját halálát]; *ut saginatum cibo maior poena constringeret*).

3. Említésre méltó továbbá a *perdere* ige szerepeltetése szövegünkben. Kétszer fordul elő, s mindkétszer Júdásra vonatkozik. Ő az ugyanis, aki elveszti életét (*vitam perderet*), illetve kötél által (*suo laqueo*) saját magát (*se... perderet*). Ezek a szófordulatok is roppant jól érzékeltetik Júdas bűnösségét.

A prefációnak ismerjük egy későbbi, pontosabban a *Sacramentarium Gregorianum*-nak (*Hadrianum revisum Anianense*) Aniane-i Benedek († 821) a Karoling Birodalom monostorainak

⁴⁰ *Mens sibi conscia* + *genitivus* = valaminek a tudatában lenni (pl. *mens sibi conscia recti* = igazának tudatában van).

reformján⁴¹ munkálkodó bencés szerzetes által szerkesztett⁴² *Supplementum*ában (függelékben) szereplő, különböző szövegvariánsokban felbukkanó átírását is, amely néhány (szempon-tunkból aligha releváns) apró javításon túl (pl. *superna pietas* → *sacрати cibi collatio*), mindenekelőtt arra törekszik, hogy nyelvezetét korszerűsítse, illetve a szöveg durva megfogalmazásait kisimítsa, brutális szókészletének élet vegye. Erre a kettőre két helyen volt feltétlen szükség. Íme:

Sacramentarium Gelasianum

Pascit igitur mitis Deus
barbarum Iudam

adhuc cibum eius Iudas in ore
ferebat,
et *ad lanianda membra eius*
Iudaeos carnifices
advocabat

**Sacramentarium Gregorianum
Hadrianum revisum Anianense
cum supplemento⁴³**

Pascit igitur mitis Deus *immitem*
Iudam

Cibum eius Iudas in ore
ferrebat,
et *quibus eum traderet*
persecutores
advocabat.

⁴¹ Erről részletesebben: W. KETTEMANN: *Der Siegeszug der Benediktregel – Benedikt von Aniane*, in: G. Sitar – M. Kroker (Hrsg.): *Macht des Wortes. Benediktinisches Mönchtum im Spiegel Europas I*, Regensburg 2009, 83–89; W. KETTEMANN: *Subsidia Anianensia. Überlieferungs- und textgeschichtliche Untersuchungen zur Geschichte Witiza-Benedikts, seines Klosters Aniane und zur sogenannten „anianischen Reform“*, Duisburg–Essen 2008, passim (https://duepublico2.uni-due.de/servlets/MCRFileNodeServlet/duepublico_derivate_00019910/Kettemann_Diss.pdf).

⁴² A *Supplementum* szerzőségéről lásd: J. DESHUSSES: *Le supplément au sacramentaire grégorien: Alcuin ou S. Benoît d'Aniane?*, in: *ALW* 9 (1965), 48–71.

⁴³ Vö. J. DESHUSSES (ed): *Le Sacramentaire grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits: édition comparative I: Le Sacramentaire, le supplément d'Aniane*, Fribourg³ 1992, 522–523.

A *barbarus* eredetileg minden bizonnyal drasztikus és sértő megfogalmazás volt. Csakis ezért került Júdás neve mellé ez a kíméletlen kifejezés. Csakhogy idővel ennek a szónak az értelme nagymértékben – amint ez már korábban is megesett ugyanezzel a kifejezéssel⁴⁴ – megváltozott. Már nem volt becsmérlő, gyalázó. Már nem jelentette a vad, elvetemült embert, hanem egyszerűen csak a római iskolaképzésben nem részesült embert.⁴⁵ Tehát bárki annak számított, akinek pl. nem volt lehetősége az antik és a római műveltség elsajátítására. Akár egy frank honfitárs is. Ezzel magyarázható, hogy Einhard († 840) frank történetíró saját magát barbárnak nevezi, amikor 817–830 körül írt Nagy Károly-életrajzában a következőképpen vall magáról az előszóban: *én [...] egy barbár vagyok és nagyon kevésbé járatos a római nyelvben (homo barbarus et in Romana locutione perparum exercitatus)*.⁴⁶ Ebből fakadóan világos, hogy Júdás barbárnak való titulálása ebben a korban már korántsem lehetett helyénvaló. Egy másik szó kellett ide. Mi sem volt kézenfekvőbb, mint az *in* fosztóképző (*praeifixum*) hozzácsatolása ahhoz a *Deus* előtt álló melléknévhez (*mitis*), amely szórímén keresztül hangzásában talán még jobban szavakba önti a Jézus és Júdás közötti ellentétet (*mittis* – *inmittis*).

⁴⁴ Így a rómaiaknál, amikor az 5. században már majdhogynem minden valamirevaló katona idegen nép fia, vagyis *barbár* volt, a *barbár* szó jelentése nemcsak hogy teljesen egybeesett a *katona* kifejezésével, hanem az a *bátorság* kifejezés szemantikai töltetével is társult. Tehát: *barbár* = *katona* = *bátor ember*. Aligha gondolunk ma már arra, hogy a sikeres teljesítményt, illetve valamely eredmény okozta nagyfokú lelkesedést kifejező nemzetközi szavunk, a *bravó* is a *barbarus* szóból ered (vö. J. JÜTHNER: *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewußtseins* [Erbe der Alten 7], Leipzig 1923, 118–119).

⁴⁵ Vö. JÜTHNER: 120–121.

⁴⁶ EINHARD: *Vita Caroli Magni*, Prologus (<http://www.thelatinlibrary.com/ein.html>). A magyar fordítást (ford. Gyurkovics Z.) lásd: <http://mek.oszk.hu/02600/02636/02636.htm>.

A prefáció következő fontos *corrigendum*-ja mögött a következő összefüggéseket sejtethjük: Anianei Benedek liturgikus szövegjavításai az egységes keresztény birodalom (*Christianum imperium*) eszméjét tükrözik,⁴⁷ amely a Karoling-birodalomban élő minden keresztényt egyesíteni akar.⁴⁸ Társadalmi képlete egyszerű: Isten – uralkodó – a keresztény birodalomban élő minden ember. Ez volt Anianei Benedek üzenete az egész birodalom számára,⁴⁹ amelyet korának elitje is osztott. Így még a zsidóellenes írásairól híres⁵⁰ Lyoni Agobard († 840) püspök⁵¹ is – aki az udvar zsidóbarát politikáját kifogásolta⁵² – egyik 817-ben írt levelében a következőt olvashatjuk: *Krisztusban nincsek [nemzsidó] népek és zsidók, [nincs] barbár és szkita, akvitán és longobárd, burgund és alemann, szolga és szabad, hanem Krisztus minden és mindenben.*⁵³ Láthatjuk, hogy az udvarban zsidóbarát beállítottság

⁴⁷ Vö. I. H. GARIPZANOV: *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World* (c. 751–877) (Brill’s Series on the Early Middle Ages 16), Leiden–Boston 2008, 70.

⁴⁸ Erről részletesebben lásd: P. ENGELBERT: *Benedikt von Aniane und die karolingische Reichsidee. Zur politischen Theologie des Frühmittelalters*, in: G. Penco (ed.): *Cultura e spiritualità nella tradizione monastica*, Rome 1990, 96–101.

⁴⁹ Vö. GARIPZANOV: 70.

⁵⁰ Vö. G. STROBL: *Das goldene Zeitalter der Juden. Die Briefe des Erzbischofs Agobard in Lyon*, Erfurt 1937; J. HEIL: *Agobard, Amulo, das Kirchengut und die Juden von Lyon*, in: *Francia – Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 25 (1998), 39–76.

⁵¹ Róla lásd: E. BOSHOF: *Erzbischof Agobard von Lyon. Leben und Werk* (KHA 17), Köln–Wien 1969; F. W. BAUTZ: *Art. Agobard. Erzbischof von Lyon*, in: *BBKL* 1 (1990), 56–57.

⁵² H. GRAETZ: *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart* V, Leipzig 1909, 231–240.

⁵³ „ubi [= Krisztusban] non est gentiles et Iudaeus [...], barbarus et Scitha, Aquitanus et Langobardus, Burgundio et Alamannus, servus et liber, sed omnia et in omnia Christus“ (MGH.Ep 5, 159).

uralkodott.⁵⁴ Talán pontosan ennek a szellemiségnek és zsidóbarát politikának köszönhetően kellett ezt a nagyon is erős, majd-hogynem uszító zsidóellenes „képet” egy enyhébb, semlegesebb megfogalmazással helyettesíteni. Így a *Iudaeos carnifices*ből egyszerűen *persecutores* lesz, az *ad lanianda membra eius* passzust pedig – jóllehet csak formailag, nem pedig szemantikailag, hiszen az a *persecutores*et magyarázza közelebbről – a *quibus eum traderet* váltja fel.

⁵⁴ Vö. A. ANGENENDT: *A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig* (ford. Váróczi Zs.), Budapest 2008, 424; GRAETZ: 231–234.